

(bár, kétségtelenül az is volt!), ám a cseh polgári demokrácia és közgondolkodás viszonylagos szabadsága, és nem utolsó sorban a legálisan működő kommunista párt jelentősége óriási volt. Nem véletlen, amikor 1938-ban az első köztársaság végórát éli és Horthyék a bécsi döntés értelmében rátenyerelnek Szlovákia egy részére, Fábry felhívással fordul a felvidéki magyarsághoz: „Vállt vállhoz vetve a köztársaság többi népével együtt védjük a békét, otthonunkat, létünket és jövőnket.”

*

„A cél világos: a perifériákon uralkodó európai öntudattá fejleszteni mindazt, ami Budapesten el van fojtva” — így fogalmazta meg Fábry a két világháború közötti *szlovenszkói küldetést*. Külsőlegesen indoklásnak tetszhet, de jellemző, hogy Kölcsey Ferenc halálának századik évfordulóján csak Csehszlovákiában lehetett jelentőségéhez mérten megemlékezni a nagy költőről. És ez több s minőségileg fontosabb volt, mint az emigrációk szabadsága, mert míg ott akár a nyelvi gátak, akár más okok miatt a visszhang véletlen és nagyon távoli lehetett, itt a szó azonnal hathatott az értő közösségben s könnyebb volt a hazával való érintkezés is. *Révai József* Prágában jelenteti meg tanulmányát, Fábry Szlovákiában írja le: „Kölcsey aktuális”. Aktuális „az emberiségnek felelős nemzeti borulátásban”, a férfiúi *rénység* beteljesítőjeként, és a demagógiával megtévesztett tömegekkel szemben is a haladás képviselőjeként. Világos, hogy 1936-ban ez Fábry tollából kizárólag *önvallomás* lehetett.

Fábry Zoltán szubjektív, és ez is része az antifaszizmus *tudományának*. A legtisztábban talán Adyhoz való viszonyában mérhetnénk meg tudós líraiságát, de ez az *Ady igaza* megjelenése előtt illuzórikus, elszietett vállalkozás lenne. Ám a magyar múlt minden más kitűnőségéhez is személyes élményeiben kapcsolódik. Vállalja ügyüknek folytatását, rajongó szolgálatukat és életművüknek valóban alkotó jellegű továbbépítését. Magyarságának legmélyebb tartalmait a költők adják, erkölcsi kiteljesedése a magyar költészetben lelhetette meg ideológiai támaszát. A *res poetica* egyúttal a közérdekűség és személyes érdekelttség elválaszthatatlan összeötözését is jelenti. Ha magyarságában érezte veszélyeztetve magát, néha a világkonstellációk folyamányaként, néha gyász-magyarok által Ilava és Kassa börtöneiben meghurcolva — a magyar irodalom volt a biztos pont. Ha emberségében érezte szilárdnak magát — a magyar irodalomban lelte meg újra az archimedesi pontot. A pont igazában archimedesi: olyan összetevői vannak és olyan egyetemes rangú emelője: emberség, hazafiság és a nemzeti irodalom nagyszerű, mintegy családtagi ismerete — igen, ezek az összetevők és eszközök kimozdíthatják sarkaiból a világot.

„Tanú akartam lenni és tanulság. Kortanú és írói példa.” Az életmű mind teljesebb ismeretében ma már a megvalósult szándékokat igazolhatjuk. Kivételes pályát futott be Fábry Zoltán: kivételességében nagyszerűt és maradandót.

E. FEHÉR PÁL

Szentkuthy Miklós: Hitvita és nászinduló

(Magvető Könyvkiadó)

Wittenberg és Bizánc: két, egymástól időben is, földrajzilag is, kultúrájának jellegét tekintve is távol álló történeti környezetet jelöl ez a két városnév, Szentkuthy két történeti elbeszélésének a címe. A szerző mégis szoros egységet látat a két városban, illetve történetben: mindkettő heves vallási küzdelmek központja és igen alkalmas arra, hogy a hittételek körüli látszólag elvont polemikák mögött megbúvó valóságos, nagyon is evilági érdekek összecsapását szemléltesse. Az élet legkülönbözőbb jelenségeinek igen nagy gazdagságával, s szemmel látható élvezettel teregeti elénk Szentkuthy a „szent” férfiak köz- és magánéletének, a zsinatoknak, egyházaknak, hitvitáknak a szennyesét, nem hagyva kétséget az iránt, hogy a nagy társadalmi és politikai erőktől a legpiszkosabb egyéni anyagi és hatalmi érdekeken át a személyes indulatokig és érzelmi vágyakig mennyi minden befolyásolta, alakította, színezte

isten vagy az istenek kultuszát, a kereszténység dogmáit, új vallási tanok létrejöttét. Így kerül a könyv címébe a „hitvita” mellé a „nászinduló” is; ugyanis mindkét elbeszélésben a teológiai bonyodalmak szorosan összefüggenek egy-egy nem mindennapi házasság történetével: Luther, illetve Arcadius császár botránys körülményekben nem szűkölködő nászával.

Tagadhatatlan, a szerző izgalmas történeti, világnézeti és emberi kérdésekhez nyúlt. Mítoszokat rombol, sötétséget oszlat, babonákat zúz szét: az egyházak által évszázadokon vagy ezredeként át homályba borított, épületesnek a legkevésbé sem mondható kulisszatitkokról rántja le a leplet. A jól megválasztott téma és a világosságot terjeszteni kívánó szándék azonban nem elég a történeti regényhez, még akkor sem, ha a szerző nagy műveltségével és írásművészetével párosul. Hosszan idézhetnénk példákat arra, hogy milyen áradó gazdagsággal mozgósítja Szentkuthy a reneszánsz-kornak, illetve az ókor és középkor fordulójának megannyi ismeretanyagát történeti freskóinak teljessége érdekében, valamint egyes jelenetek szuggesztív megalkotására, a stílus színporkázására, a bravúros szerkesztésre. Ez utóbbira vonatkozóan hadd említsem meg a mainzi érsek akaratlan segítségét Luther egyházi szempontból oly infámis házasságához, az első elbeszélésnek ezt a kitűnő burleszk csattanóját, melyet a meseszöveg ravasz nyolításával, frappáns szerkezeti megoldásokkal remekül előkészít. Mindez megvan, hiányzik azonban a történeti regény talán legfontosabb kelléke és principiuma, a hitelesség meggyőző ereje.

A történeti regény hitelességéről szólva nem a historikus hitelesség-igényét, az adatok pontosságát, az események szigorú történeti rendjét, a szoros kronológiát kérem számon. A történeti folyamatok tendenciájának, a történeti valóság lényegének a hitelességről van szó, s ebből sajnos keveset nyújtanak Szentkuthy elbeszélései. Mert amennyire igaz, hogy mind a középkor, mind az újkor elejének vallási, teológiai acsarkodásai mögött a legkülönbözőbb és sokszor igen aljas profán törekvések működnek közre, ugyanígy igaz az is, hogy mindkét esetben egy-egy új világ születik, az emberiség történelmi haladásának egy-egy nagy fordulópontján vagyunk, s ami Bizáncban vagy Wittembergben a vallás színe alatt végbemegy, az nemcsak bohózat, hanem nagy történelmi dráma is. A bohózati jelleg különösen a Bizánctól szóló elbeszélésben uralkodik, a wittenbergi történet ennél nagyobb igényű, kísérlet történik benne a kor nagy társadalmi erői drámai összeütközéseinek ábrázolására is, ezért inkább ez utóbbiról szólok kicsit bővebben.

A reformáció marxista történeti elemzését is figyelembe véve, Szentkuthy a reformációban érdekelt feudális, polgári és plebejus-paraszti erőket egyaránt felvonultatja, s nem mulasztja el éreztetni, hogy a hitújítás szorosan összefügg az osztályok harcával. Ő azonban egyetlen napra — 1517. október 31-re, Luther tételei kiszögezésének dátumára — sűríti a reformáció első és legfontosabb nyolc évének történetét: Luther kezdeményezésétől a reformáció radikális irányzatai, majd a nagy német parasztháború kibontakozásáig és leveréséig. Önmagában ez a szerkezeti megoldás nem volna kifogásolható, hiszen valóságos történeti jelenségeket tömörít művészi eszközökkel, csakhogy ennek során ezek a jelenségek majdnem teljesen elvesztik igazi értelmüket. Azzal, hogy Luther fellépésével összefüggésben szinte órák alatt bontakozik ki a népi erőknél a gazdagok (urak és polgárok) elleni fenyegető támadása, valamint az ezt követő véres feudális megtorlás, Luther egyetlen nap alatt kényyszerül merész újítóból a feudális fejedelem szájaíze szerint szónokló szégyenletes megalkuvóvá lenni. Az író, érezvén ebben a lélektani nehézséget, ezt úgy hidalja át, hogy Luther fellépését eleve bagatelizálja, már a kezdet kezdetén is a későbbi megalkuvót vetíti belé, s így végeredményben számtalan figurává silányítja, akinek egyetlen konzekvens tette, hogy nem tud ellentállni szexuális ingereinek. Találó annak éreztetése, hogy Luther tételeinek kiszögezésekor korántsem gondolt még valami radikális, forradalmi változásokra, de azért, hogy a népi megmozdulás és a fejedelmi terror súlya alatt rögtön visszavonulót kénytelen fűjni, teljesen elsikkad, hogy ez a Luther néhány egyházi visszaélés elleni, kezdetben szerény fellépése után következetesen vállalta tettének következményeit, élére állt annak a régóta érlelődő világtörténeti méretű folyamatnak, melynek konkrét elindulásához — talán akaratlanul — ő adta azt a parányi lökést, amely még hiányzott. Luther visszariadása akkor következett be, mikor a reformáció mozgalmából kihívó nagy népi felkelés már az általa képviselt osztálynak, a polgárságnak a létét is fenyegetni látszott. Megalkuvásának ábrázolása csak akkor igaz, ha azt érezteti, hogy az újkor kezdetének, a világ forradalmi átalakulásának egyik hőse állt meg és fordult részben vissza az általa megnyitott úton. Ennek bemutatása lett

volna hálás feladat, ekkor adhatott volna Szentkuthy képet arról, hogy miképpen lett Luther az emberiség egy új, nagy korszakának egyik kezdeményező hőroisa, s a német nemzet újkori szerencsétlenségének egyik legfőbb elindítója egy személyben. De nemcsak Luther, illetve a reformáció degradálódik egy kisváros belső herce-hurcájává, hanem a német parasztháború is elveszti jelentőségét azáltal, hogy utcai csetepaté helyettesíti, amin az sem változtat, hogy a vezérként szerepeltetett lázító papban Münzer Tamás alakjára ismerhetünk.

A történelem komoly dolog, Szentkuthy azonban nem ennek veszi, számára az játék, móka — jó pesti kifejezéssel: buli. Még a legnagyobb történeti események és változások mögött is a komolytalan dolgokat érzi a lényegesekeknek. Az ilyen jelenségek felmutatása korántsem hiba, de ezeket tekinteni a legdöntőbbnek — ez különösen a Bizáncról szóló elbeszélésben ölt ijesztő méreteket — erősen félrevezető, egy cinikus történetiszemlélet megnyilvánulása. Mai irodalmunkban olyan történeti regényekre van szükség, mely történeti felelősségre nevel s egy-egy régi kor valóságos felidézésével történeti távlatot ad, megértetve az ember, a társadalom és a világ olyan valóságos relációit, melyek a mai életben nem érhetőek tetten, vagy már nem is érvényesek.

Említettem, hogy a szoros adatszerű hitelességet, pontosságot nem lehet számonkérni a történelmi regénytől, az író a történeti valóság lényegének sérelme nélkül, sőt éppen annak mennél jobb és művészibb kifejezése érdekében csoportosítsa úgy a tényeket, ahogy akarja. Megengedhetők az anakronizmusok, térbeli és időbeli összevonások, különböző dolgok merész kontaminációi, de nem helyeselhető a műveltség-anyag olyan kultusza, mely felületességgel párosul. Szentkuthy könyvére ilyen gazdag felületesség vagy felületes gazdagság — magyarul sznobizmus — jellemző, s ez a másik nagy hibája. Ő ugyan mindkét történetét egy egykorú szemtanú szájára adja, ami látszólag menthetővé tesz különböző felületességeket, csak hogy ezek nem egy XVI. illetve egy XV. századbéli szemtanú esetleges tévedései, hanem egy sok minden iránt érdeklődő, rengeteget olvasó, de ismereteit kellően nem rendszerező, s rendszeres történelmi tanulmányokat nem folytató XX. századi literátor kedélyes nemtörődömségei. A reneszánsz kultúrának az a képe például, ami a Wittenbergről szóló elbeszélésből, s különösen Cranach emlékiratából kirajzolódik, nem a reneszánsz-kor önszemléletét adja, nem is a mi korunk reneszánsz szemléletét, hanem az 1920-as évek reneszánsz-képének egy sznob változatát. Lépten-nyomon szembetalálkozunk az olyan tévedésekkel, melyek nyilvánvalóan nem az írói célkitűzés diktálta változtatások, hanem a felületes ismeretek termékei. Így lesz a síkságon fekvő Wittenbergből meredek lépcsős, sikkátorokkal teli dímbesdombos város, talán abból az elképzelésből kiindulva, hogy ahol „vártemplom” van, ott nyilván hegynak is kell lennie. Ismerve, hogy Róma tele van szökőkutakkal, ezek nyugodtan megjelennek már a késő-órkorban is, pedig csak a barokk-kor alkotásai. Tudva, hogy az utolsó római császárt egy germán katona, a regényben Odovakár, detronizálta, s hogy a római birodalmat szétzúzó barbár germánok között a gótoké volt a főszerep, Odovakárt a szerző megteszi gót fejedelemmé, holott rövid pünkösdi királyság után őt éppen a Rómát elfoglaló keleti gótok végezték ki. És így sorolhatnám még tovább a példákat. Szentkuthy feleslegesnek tartotta ilyenkor ismereteit, régi olvasmány emlékeit ellenőrizni, ez természetes is, hiszen nem veszi komolyan az egészet.

Cinikus történelemlátás és a kultúra sznob szemlélete: a hanyatló polgári irodalom és világnézet örökségei. E csak károsnak nevezhető jelenségek — Szentkuthy könyve a példa rá — jószándékú igyekezettel, hasznos tendenciákkal is összefonódhatnak. S ez utóbbiak gyakran feltűnőbbek, éppen mert a felszínen vannak, mert a felületes szemlélőnek elsősorban ezek ötlenek a szemébe. A „Hitvita és nászinduló” egyházellenessége és valláskritikája, valamint az elnyomott jobbágyság, illetve a jobbággyá átváltozó rabszolgák szerepeltetése a szerzőnek azt a törekvését jelzik, hogy hasznosítsa a marxizmus történeti vívmányait, és hogy pozitív módon szóljon bele a mai ideológiai, világnézeti küzdelmekbe. Ez a dicséretes szándék azonban kevés; legfeljebb arra elég, hogy elfedje a polgári világnézet és szemlélet gazdagon burjánzó televényét. Szentkuthy mindezt nem fehér hollóként példázza mai irodalmunkban — eléggé általános a jelenség. S a mélyen gyökerező, a mű lelket éltető avatag polgári gondolkodás sokkal lényegesebb és erősebb hatóerejű, mint a felszínen lebegő, gyakran öszinte meggyőződésből fakadó rokonszenves állásfoglalás.

KLANICZAY TIBOR